ЦАРИГРАДСКА ПАТРИЈАРШИЈА

И

ПРАВОСЛАВЉЕ У ЕВРОПСКОЈ ТУРСКОЈ

РАЗМАТРАЊА У ПРИЛОГ РАСПРАВИ ЦРКВЕНО-ПРОСВЕТНОГ ПИТАЊА У ЕВРОПСКОЈ ТУРСКОЈ

ОД

КОСТАДИНА

Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω
Ко има уши да чује, нека чује.
Јев. Матеја, XI, 15.

Цена 1 динар

БЕОГРАД
У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1895

ЦАРИГРАДСКА ПАТРИЈАРШИЈА

И

ПРАВОСЛАВЉЕ У ЕВРОПСКОЈ ТУРСКОЈ

РАЗМАТРАЊА У ПРИЛОГ РАСПРАВИ ЦРКВЕНО-ПРОСВЕТНОГ
ПИТАЊА У ЕВРОПСКОЈ ТУРСКОЈ

ОД
КОСТАДИНА

Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω
Ко има уши да чује, нека чује.
Јев. Матеја, XI, 15.

БЕОГРАД
У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1895

EX LIBRIS
MILOŠA
MLADENOVIĆA

ПРЕГЛЕД

I.

Незаситни прохтеви частољубља или уског патриотизма непрестано потресају престо Васељенске Цркве у Цариграду, и пре кратког времена доведоше на ново до једне личне промене. Доскорашњи врховни управник Васељенске Цркве, Неофит VIII, при пуној снази и при пуном здрављу, тек пре три године доведен на узвишено своје место, би смењен путем оставке коју је тешко објаснити и определити. Неофит VIII повлачи се у приватни живот, где се већ находи један од његових претходника, Јоаким III.

У врло кратком времену нешто више од десетак година, од четворице патријараха који заузимаху Васељенски Православни Престо, два су с тога места одступила, а друга су двојица смрћу завршила мисију која им је с призивањем Светог Духа поверена била.

Најновија промена на Васељенском Православном Престолу дошла је изненада. О узроцима, који су је изазвали, различито се говорило.

По версијама које нико не спори, главни су узрок оставци Неофита VIII различите дубоке несугласице између њега и фанарских саветника који с њим деле старање о управи Васељенске Цркве.

Једни су говорили да су фанарски саветници ради били да патријарх отвори јачу акцију против шизматичке Бугарске Ексархије, те да поради да се помоћу заједничке радње свију самосталних православних цркава ексархија поврати

у канонско подручје Цркви Васељенској; да је Неофит VIII био отворено пристао на тај рад, али да је попустио противноме мишљењу Портином, те да није у тој ствари извршио у патријаршијском савету смишљене кораке.

Други су уз то тврдили да је патријарх, у јуну 1894, онда када је краљ Александар I походио Цариград, обећао Краљу да ће учинити што треба да се задовоље давнашња права и давнашње жеље православних Срба у Турској, те да се епархијама српске народности поставе за владике спремни синови исте народности, који би се с више воље заузели за ужасно запуштено црквено и просветно стање православних Срба у Турској. Кажу да је краљ Александар уверавао патријарха, да Порта овоме неће чинити никаквих препрека, пошто је православних владика српске народности било и у овом истом веку под Патријаршијом Цариградском,[1] а све до 1766 налазила се под влашћу турском и Пећска Патријаршија, с познатим автономним правима која Турци немусломанским верама редовно одобравају. Ми не знамо шта је разговарао краљ Александар с патријархом, али се о томе прошлога лета много писало по новинама и говорило по народу, и кажу да је међу фанарским саветницима овај посао подигао против Неофита VIII велико нерасположење, које је, уверавају нас, знатно суделовало да се дотера до његове оставке. Врло брижљива фанарска господа поплашила су се, зар, да Неофит не би неком приликом и извршио штогод од онога што се говори да је био обећао краљу Александру.

Али кад се први узрок, о акцији против Бугарске Ексархије, који смо горе назначили, упореди с овим другим што га сад изложисмо, опажају се међу њима противности, бар по ономе како ми те узроке разумевамо. Тога ради је тешко изнаћи шта су управо ради фанарски саветници који с призваним Светим Духом бирају патријарха, да му после без обзира и на Оца и Сина и Светог Духа чине рад немогућним.

---

[1] Ниже ће се, на свом месту, навести који су Срби и кад заузимали епископске положаје и после 1766 год.

Ево у чему су оне противности.

Ако би се хтело да се у своје природне границе, тј. у кнежевину Бугарску, узбија Бугарска Ексархија — посао потпуно могућан, за који је сама Ексархија доста земљишта спремила — једини би пут за то био у либералнијем понашању према заосталима под Васељенском Црквом Словенима. Укљањање узрока увек уклања и последицу. Ако Бугарска Ексархија и захваљује свој постанак политичким назорима руске дипломатије и Високе Порте међу 1856—1870, она опет не би постала, да није било унутрашњих оправданих узрока, познатих жалби на рђав избор грчких владика и на њихову небрежљивост у дужностима спрам просвете народне, које су из раније распалиле узбуну међу народом. Да се то у тај мах није догодило, и да се бугарско-грчко црквено питање није свршило бугарском шизмом, него наравнањем, уз либералније попуштање Велике Цркве — црква би Бугарске Кнежевине постала према Патријаршији оно што су постале једна за другом цркве у Србији, у Грчкој, у Румунији, или на послетку оно што је сад црква у Босни и Херцеговини. Да се онда није дотерало до шизме, не би столица Цркви Бугарској остала у Цариграду, нити би епархије у кнежевини и епархије у Турском Царству остале под једном истом управом.

Али кад би се то хтело у Цариградској Патријаршији — зашто би се онда појављивало неоправдано незадовољство против и најмање добре воље коју би показао Неофит VIII да задовољи православне Србе у Турској и да, по показаним начелима, спречи међу њима распаљивање покрета који је сличан ономе којим је у овоме веку створена Бугарска Ексархија? Зашто би се заборављало да се, већ по самим идејама века у коме живимо, пут напретка увек налази у средствима либералне толеранције, а не у средствима једностране искључивости, којима су се, изнајпре, Грци борили против Бугара, а којима се, данас, Бугари боре и против Грка и против Срба?

Осим овога пута толеранције, који ми једини сматрамо

за истинит, има до душе још један пут, у ком се може бити и налази оно што стално доводи у сукоб мишљење патријархово са мишљењем фанариота. Тај је пут чисто и просто васпостављање стања које је владало пре установљења егзархије, без обзира на све што је пре и после тога било. То је просто консервативно тражење онога што је постојало раније (status quo ante).

Ми ћемо, даље, навести како су се на Балканском Полуострву течајем векова одвајале автокефалне цркве. Ма да се и у Византијском Царству кроз сав Средњи Век одржала автокефална столица Архиепископије Охридске, у Цариградској се Патријаршији непрестано тражило да се цркви православној у византијским областима Балканскога Полуострва створи јединство. Али су многе прилике ипак помагале да се све до 1767 та тражња са свим не изврши.

Истом турско-аустријски ратови с краја XVII и с почетка XVIII века спремили су земљиште неповерењу и сумњама, којима се, на послетку, у Цариграду успело да се 1766 по други пут укине обновљена Пећска а 1767 год. и Охридска автокефална црква. Цариградски Патријаршијски Престо тако под Турцима дође до области, каквом није владао ни у најбоље време Византијског Царства. Од Црног Мора до Јадранског; од румунских Карпата и од Дунава до Цариграда, а од Саве до Солуна пружала се поносита област, за коју је Фанар давао првосвештенике.

Чудна је иронија историјске судбине, којом је добра срећа Васељенског Православног Престола мало по мало чврсто везана за срећу и опстанак једнога нехришћанског царства. Али тако поста, и тако оста од 1766 у напредак.

Кад с почетком нашега века поче покрет народни, како се која држава одвајала од Турске, тако се с њоме и црква одвајала у самосталну од патријаршије цркву. И како је која од држава, од Турске одцепљених, јачала и ширила се, тако се крњила и смањивала област Турског Царства и област Васељенске Цариградске Патријаршије.

Фанарске владике, које су некад јахале на скупоценим хатовима, опкољене момцима и дворбом, данас се, потпуно демократски, служе локалним саобраћајним средствима у Цариграду, и живе из дана у дан смерније.

Али с променом живота, традиција се није променила; и уз промењене околности тактика је остала иста.

У староме Византијском Царству (по службеном називу Источно-Римском) нити је било Царство Грчко, нити се оно тако звало — па се опет по средишту давало обележје и крајевима.

Васкрсли одломак Источно-Римског Царства, краљевина Грчка светли данас патриотима грчке народности као звезда преходница бољих времена. И ако су се од 1766 до 1830 сви интереси скупљали у Фанару, као у представнику старога државног средишта, од 1830 Фанар се предао Атини, чекајући куд ће од онуд упутити савремена просвећена демократија.

Па ако је пређе погрчавање ишло у прилог интересима Фанара, од 1830 оно иде у прилог патриотским аспирацијама нових Атињана. Тактика се, свакако, није морала мењати, ако су побуде промењене, јер је сврха остала без икаквих промена.

Али кад је покрет једном отпочео; кад су Срби, Грци и Румуни у главном задовољени државама и правима — дошли су на ред Бугари. Не имајући у онај мах другог изласка, нашло се да се они могу задовољити о трошку патријаршије, и тако је постала Ексархија Бугарска. Место одобрења и наравнања, од Велике Цркве дође анатема; место автокефалиности — наста шизма.

Тако се, после намирених пуних сто година, опет расцепи јединство црквене управе у турским областима Балканског Полуострва.

То су претходни догађаји којима се мора објаснити и осветлити питање о ономе шта би данас ради, и чему данас теже фанарски саветници.

Кад не маре, како изгледа, ни за то да се Турској подчињени Срби задовоље, значи ли то да хоће уништење ексархијске власти изван Бугарске?

Кад цркви у Грчкој и цркви у Србији и цркви у Црној Гори, у Румунији па и у Босни и Херцеговини, која се такође одвојила, ништа друго није дато до оно што је у државним границама именованих држава и области, мисле ли фанарски саветници да траже пута којим би се спречило да једина Бугарска Црква има под собом толике епархије изван Бугарске?

Али жеља њихова остаје у вечитом нескладу са средствима која су они вољни да извршењу њеном посвете.

Просто јединство власти, с монополом свију користи за грчке фанарске породице, немогућно је данас васпоставити. Ако пак јединство власти не би значило јединство у искључивом монополу за грчке породице: ако јединство православне управе у турским областима на Балканском Полуострву не би значило јединство грчке народне пропаганде — нашло би се доста људи који би се за то јединство заузели. И пошто би се једнакој осуди подвргле како грчке тако и бугарске злоупотребе црквене управе, употребљене као покривало за искључиву народносну пропаганду, — то би се јединство цркве у Европској Турској заиста и постигло.

Јер данас, после ексархијске шизме, могу ли Грци повратити оно што су лакомислено изгубили просто голим упорством, које као да заступају фанарски саветници?

На то се питање не може повољно одговорити. И ако патријарси, који су овим сукобом присиљавани на оставке, мисле доиста противно, у духу толеранције, њихове би мисли пре могле повести угодноме свршетку.

Ако ли Грци, с правом Патријаршије у својим рукама, наставе и према Србима и Румунима Европске Турске оно чим су раније од бугарских и српских племена сами створили Ексархију, мира у цркви бити неће, трзавице ће се наставити, и ако се и не створи нова ексархија, ако се и не васпостави Пећска и Охридска Патријаршија, незадовољне

ће стихије тражити све друге начине да узбијају искључиву и тесногруду грчку управу. А пошто уз ту управу нема никакве државне силе, јер се Висока Порта мора руководити својим државним интересима, који се с овим тежњама не слажу, патријаршија, путем голога упорства, неће никад успети да поврати што је изгубила, него ће тим начином рада само већма лињати се и опадати, докле се силом околности сама негде не распрсне и нечем паметнијем место не уступи.

Ми не знамо шта заступају патријарси који су одступили. Али ако они не мисле да се јединство цркве тражи и налази само у јединству грчко-народне пропаганде; ако они мисле да би јединство православља, с више толеранције, ваљало тражити у исправљању оних погрешака које су некада изазвале грчко-бугарски сажаљења достојни расцеп — њихове мисли би биле радосно поздрављене и прихваћене од свију пријатеља православља изван шовинистичких кругова грчких и бугарских (који се налазе у једној истој заблуди, ма да су у противоборству један с другим).

Ови листићи намењени су да унесу нешто светлости у ово питање, живо везано за политичку судбину балканских народа. Њих казује у перо љубав према православљу и према словенској народности под једнако топла. У њима се хоће да потражи како су се данашње несугласице расправљале у ранијим временима; зашто су, после повраћеног јединства цркве у Турском Царству, 1766—7, на ново избиле старе несугласице, и којим би путем Цариградска Велика Црква најлакше могла да послужи како својим дужностима Васељенске Православне Цркве тако и интересима црквене слоге, коју не могу да не желе сви пријатељи вере.

II.

Пошто се хришћанство раширило по целом Балканском Полуострву, и пошто су буре народнога и племенскога сељања показале свој резултат у народним државама с тежњама независности наспрам Цариграда — одмах се започело и питање о самосталним црквама. На западним странама полуострва већ се налазило црквено автокефално средиште Јустинијане Приме (потоња Охридска Архиепископија), коју је још Јустинијан године 535 установио, те је тога ради трење било слабије, и несугласице су мање избијале на видик. На истоку пак Бугарско Царство, у највећој политичкој опреци с Царством Византијским, дође у сукоб ради цркве тако рећи онога часа кад се у њему хришћанство утврдило.

Борис, знаменити бугарски владалац, прими крштење 864. И одмах за тим искочи питање од кога ће зависити ново-основана хришћанска црква његова царства, и како ће цариградски патријарх, сам под утицајем најглавнијега супарника Борисова, имати под својом руком црквене поглаваре и цркву у покрштеној Бугарској. Из те неприлике поникло је што се Борис 866 обраћао с неким питањима Папи у Рим, тражећи наслона на његову цркву, од које с политичке стране није имао шта зепсти. Цариградским круговима опет није могло поднети да се Рим, с којим су они одавно имали трења о питањима црквене власти, утврђује у тако непосредној близини Цариграда. Тога ради 870 пристану да се у Бугарском Царству оснује самостална црква. Тада би рукоположен Бугарима први автокефални архиепископ, и с њим 10 епископа.

Тада се неким начином установи начело, по коме ће се у напредак расправљати спорови, кад наступи у православним областима једнога црквенога подручја одвојена државна власт, са посебним тежњама.

Ти су случаји од 870 у напредак, нарочито с другом половином XII века, почели наступати тим чешће, што се Византијско Царство, поколебано крсташком окупацијом од 1204, клонило своме неизбежном паду. У свима приликама надвлађивала је природна тежња, да се с одвајањем државе одвајала и црква, и да су се границе црквенога подручја непрестано изједначавале и подударале с границама државнога подручја. Промени подручја државнога редовно је, готово, следовала и промена подручја црквенога. Тако су епархије свију оних области, које су се после налазиле час под Цариградом, час под Бугарском, а час под Србијом, мењале заједно с променом политичке власти и власт црквену. Од тога су, такође по нарочитим узроцима, биле каткад изузете области црквенога подручја архиепископске охридске столице, али не увек. Скоро је објављен један знатан део преписке архиепископа охридског Димитрија Хоматинског. Из те се преписке види да је бугарски цар Асен II, кад је био заузео и међу 1230—1246 г. држао северну Маћедонију с Охридом, био изменио и грчке пређашње владике у тим пределима, заменивши их бугарскима, ма да су области те припадале архиепископскоме подручју охридскоме.

Кад је дошло време да и српска држава ојача, те се показала потреба да се и она одвоји, српске су се области затекле у подручју Охридске Архиепископије, у коју су оне од старине припадале по своме географском положају. Очевидно је да Охридска Архиепископија није марила да се Српска Црква из њенога подручја одваја и да своје самостално подручје образује.

У оно време кад се свети Сава (1218—19) прихватио да ово питање за своју отаџбину расправи, на Балканском је Полуострву био овакав положај. Источно-Римског Царства није било на Балканском Полуострву. Латински крсташи са

запада заповедали су у Цариграду. Срби и Бугари имали су своје државе. Јужне приморске земље полуострва, заједно с главним областима садашње краљевине Грчке, биле су у рукама крсташких западних племића. Грчку или византијску државну мисао прихватили су и подигли епирски деспоти, основавши државу која се са Србијом граничила са северне стране. Прави пак носилац титуле и мисли Источно-Римског Царства налазио се у Малој Азији, с јужне стране Мраморског Мора̀, где се још нешто области задржало од пређашњег царства. С источно-римским царем одселио се био и васељенски патријарх цариградски у нову привремену престоницу Никеју. Балканску престоницу држали су, дакле, Латини, а Балканско Полуострво било је у ствари распарчано и остављено само себи. Цара се није знало на њему.

Таке су биле политичке прилике у којима је дубоки политички ум светога Саве смислио да оснује српску цркву и српску просвету.

И у томе он ипак није могао рачунати на Охрид и на либерално схватање српско-народних потреба у архијепископији. С тога је смислио да Охридску Архиепископију изигра, обративши се непосредно престолу Васељенске Цркве у Никеји.

И цар и патријарх у Никеји, не држећи већ ништа у Европи — били су попустљиви, нарочито за то, што се између њих и Епирскога Деспотства, које је било политички господар Охриду, осећала жива суревњивост, која је касније у отворен рат избила.

Кад се свети Сава вратио из Никеје у Србију, он одмах почне да извршује свој план. Међу осталим изиште оставку и од епископа призренског, без сумње за то што је хтео заменити га бољим и достојнијим. Охридски архиепископ, Димитрије Хоматински, подигне протест против св. Саве, доказујући да је радио неправилно; стане му претити искључењем, и пошље му за комисара скопљанског епископа Јована. Спор се, без сумње, свршио поравнањем које нама није познато, јер о њему нема сачуваних записа. Али да је и овде

тесногрудост била и неумесна и неоправдана, види се по томе што је свети Сава поставио одмах *осам* епископа у земљама у којима је дотле Охридска Архиепископија држала само *једнога*; што су Савини епископи затекли крајњи неред по народу у погледу црквених дужности и обреда, неизбежну природну последицу недовољнога старања и недовољнога службеног особља; што се тек од тога времена увело у српску државу и писано црквено и грађанско римско право, и што је од тог времена српски народ у опште прогледао духовним очима својим. Кад се, дакле, по томе промери оно што је онда бранио охридски архиепископ, може ли се оправдати његова тесногрудост? Је ли он служио ономе широком духу просвете и религиозне оданости којим су се одликовали славни словенски просветитељи, Ћирило и Методије, такође Грци и грчки васпитаници, или уском схватању домаћих пролазних користи, којима су се велика просветна и верска питања увек штетила и уназађавала? Ствар је та свршена давно, и данашњи је нараштај према оновременим радницима равнодушан. Али у толико је више и речитије осуђују последице, које доиста ни Грцима нису биле од штете, али су православљу створиле крепкога поборника у читавом једном народу, који је своју преданост вери посведочио силним жртвама и потоцима најплеменитије крви својих синова и витезова. Изван сваке је сумње да се до тога никада дотерало не би, да није у првој половини XIII века свети Сава основао самосталну цркву српску, задахнувши је љубављу према народности српској. Црква је пригрлила народ, а народ је цркви дао све што је дати могао, тако да се без претеривања казати може, да је ова тековина Саве Немањића, првога и најглавнијег народног светитеља, надживела и у спомену народном сачувала све остале тековине династије Немањића.

Кад се 1261 повратише цар и патријарх из Никеје у стару престоницу Цариград, и кад се, може се казати, на Балканском Полуострву васпостави редовно стање, нахођаху се једна према другој четири автокефалне цркве: Црква Цариградска, глава свега православља; Црква Охридска, за

западне области; Црква Трновска, за Бугарску, и Црква Пећска, за Србију. Осем Охридске, у овима се другим свима црквено подручје непрестано поклапало с политичком облашћу народа којему је црква служила. Све четири те цркве наслањаху се у позадности и на извесне политичне тенденције, пошто се и иза Охридске Цркве, овда онда, помаљаху политичке засебне тенденције Епирскога Деспотства.

То стање је трајало све до коначног освојења турскога. У Цариграду се увек помишљало на јединство црквене власти, али су прилике саме искључавале и помисао на какву промену.

Кад се промена почела — то се догодило начином врло занимљивим.

Црква Трновска, она иста која се од цариградске прва одвојила, прва је и приступила натраг у јединство — непосредном последицом освојења турскога.

Кад су Турци 1393, после тромесечне опсаде, освојили Трнов — у покољу и уништењу које се за тим свалило на престоницу бугарску, они протерају патријарха Јевтимија. Престо самосталне Бугарске Цркве остане упражњен. Чудновато је да је забуна од те несреће била толика, да се није нашло никаква начина да се упражњена столица попуни из домаћих синова. Јер ма да Цариград тада није био под турском влашћу, патријарх је цариградски 1394 наредио молдавскоме митрополиту да прихвати епископску столицу у Трнову, што је овај и учинио. Године 1402 Трновски је престо заузимао нарочит митрополит, под заповестима Цариградске Патријаршије. Тако је Бугарска Црква сједињена с Цариградском много пре коначног пада Византијског Царства.

Са Пећском црквом није тако ишло. Она је преживела пад Цариграда, али није прошла онако као Црква Цариградска.

Познато је да је султан Мехмед, кад је освојио Цариград, учинио измирење с Црквом Цариградском. Уништио је царство, али је нашао да не треба да уништи цркву. Од

тога се времена и од тога измирења доводе повластице, које су и сад основа правима Велике Цркве у Турскоме Царству. У новије време Висока Порта је још на основу нових државних права европскога сматрања налазила да јој те повластице пре треба скрњивати него ли у потпуности одржавати. У тај мах, кад се турска престоница подиже у Цариграду, под скиптром се султановим и под руком патријаршије затекоше земље простране, које су дуго времена раздружене биле. Било је гледишта, са којих се турско освојење Великој Цркви могло указати у светлости доста повољној.

Кад неколико година по том војводе тога истога султана заузеше још незаузете српске земље, дође ред и на Српску Цркву. Кад је 1459 с падом Смедерева учињен крај средњевековној српској држави, патријаршијска се столица, Пећ, већ од неколико година налазила у подручју турском. Али Патријаршији се учини крај такође 1459 год., с узећем последње српске престонице Смедерева, и ако се тачно не зна шта је било с последњим патријархом. И као што се Бугарска Црква турским рукама укиде, да би се саставила с Цариградском, тако се турским рукама укиде и Црква Пећска, да би се саставила с Охридском, оном истом од које је радом св. Саве одвојена.

Али кад се опоменемо да је најезда турска застала на Балканском Полуострву четири самосталне цркве, и то две словенске: Трновску и Пећску, а две управо грчке: Цариградску и Охридску — чудновато долази, да су узроком освојења турскога ишчезле обадве словенске цркве, и да су сједињене једна с Цариградском, а друга с Охридском Црквом.

Укинуће Пећске Патријаршије, извршено 1459 после пада Србије, одржало се само за сто година. У половини XVI века знаменити велики везир Мехмед Соколовић, родом Србин из Херцеговине, ради свога брата Макарија, који је у хришћанству остао и покалуђерио се, израдио беше да се обнови укинута Пећска Патријаршија, коју као патријарх обновитељ први заузе поменути Макарије. То је обновљење

трајало скоро два века, а тек у 1766 и 1767, као што је горе назначено, бише укинуте једна за другом и Пећска и Охридска Црква, она по други пут [1] а ова први пут од освојења турскога. Тим се начином васпостави јединство црквено на Балканском Полуострву, и рашири се власт Цариградске Цркве како управо никада пре тога није раширена била.

Заустављајући се на овом месту, природно је да се запитамо: јесу ли пређашње самосталне цркве имале каква год оправдања да као самосталне цркве постоје, и ако је укинуће њихово извршено по каквој политичкој потреби, је ли се у Цариграду после сједињења водила каква год брига о оним посебним потребама којима су те самосталне цркве служиле, и сједињење, коме се толико тежило из Цариграда, какве је последице донело вери, просвети, књизи и у опште образовању народâ и племенâ, који су тим сједињењем свога просветног средишта лишени? Не може се сметнути с ума да су све дужности укинутих цркава према њиховом подручју с подручјем самим прешле на Цариградску Патријаршију, и вредно је испитати како је Патријаршија те дужности вршила.

---

[1] На случај новог васпостављења Пећске Патријаршије с обзиром на обновљење под Макаријем (1557) управљена су два нарочита места у фермaну од 1766 године, којим је, по други пут од турског освојења, укинута Пећска Патријаршија. „Уз то — стоји одмах у почетку — да се у епископски бележник упише овај услов: никада никоме више да се не даје (засебно) та патријаршија, ни на какву и ни на чију молбу;“ — „Од сад се укида и само име уништене Пећске Патријаршије, и ако би ма ко доцније захтео подигнути исту као засебну патријаршију, макар и са увећањем њеног имања и прихода, или из каквих год побуда, или са тајним намишљајем: то ради обране и закриља раје, ни по што не треба давати проласка молбама и представкама о томе, нити стављати на њима званичног упутства по надлежности за извршење, нити пак записивати их на странице бележника званичних. Шта више, кад би се случајно нашла молба о томе, макар и са мојим писменим обележјем на њој, на сваки начин одмах да се одузме натраг, а да ће канцеларије неизоставно и управо овако поступати у сличним приликама, овај закључак нека се запише у бележнику њеном, и нека се обзнани народу по свима тамошњим местима.“ И. С. Јастребов, Податци за историју српске цркве. Београд 1879, стр. 4—7. Очевидно је да су фанарски инспиратори тога фермана изазвали ова места да би спречили ново какво „обновљење.“

III.

Кад изложимо шта значи и шта обухвата црква и црквена управа у државама средњевековног типа, каква је Турска у многоме и данас, а каква је она поглавито била пре недавнога времена, видеће се колико је живот опште-етнички свакога народа везан с његовом црквом у Турскоме Царству, и видеће се и какве су у појединостима оне дужности које свака црква има према народу вере своје.

У Турскоме Царству, као у држави вере нехришћанске, са црквеном су управом по самој природи ствари везани послови које у многим модерним европским државама не врши црквена него државна власт. С тога што је и у Србији одавна делокруг црквених власти стешњен на чисто црквене послове, с јединим изузетком брачних спорова, и наших је читалаца ради потребно да то питање јасније изложимо.

Црква се у Турској брине не само о чисто верским питањима; она не расправља само питања унутрашње црквене јурисдикције над службеним особљем својим, него она ради као грађански суд још у свима споровима који истичу из њених обреда или из њенога суделовања. Цео круг брачних спорова, и по грађанској својој страни, што се тиче мираза и издржања, припада судовима црквеним. Цео круг тестаменатскога права, и у колико оно утиче на наследство, долази пред црквени суд, зато што се последња воља сматра као религиозни акт. Кад је пре нешто више од десетак година Висока Порта покушала да изради код Патријаршије, да њеним православним поданицима остане у вољи да у овим пословима, као пословима приватнога права, могу, ако својом

драгом вољом хоће, обраћати се и државним судовима, патријаршија се томе с највећом енергијом одупрла, бранећи свој делокруг као стару повластицу црквену, основану на разлици вере. И Порта се, на послетку, приклонила томе сматрању, само што је 1890 на ново покренула питање, старајући се да своме сматрању како год пута прокрчи.

Питања просветна, за која се данашњи век највише интересује, по томе су сматрању такође предмет старања црквенога. У Турској је просвета сваколика, нарочито старијега времена, тако везана с вером и с управом црквеном, да нема школâ ни просвете онај који нема самосталне цркве, или је осуђен да у тим најживотнијим питањима очекује помоћ као милост од онога ко самосталном црквом располаже. Сваколика је настава саставни део црквене управе, и с тога се у управи сваке цркве у Турској налазе особита одељења за школске послове.

По старим повластицама, које су и након последњег спора од Високе Порте на ново потврђене и расписане (22 јануара 1891), патријаршија у Цариграду и подручни јој митрополити, сваки у свом подручју, издају или одобравају школске програме, потврђују дипломе и сведочанства наставника и наставницâ, и врше сву просветну управу. То значи да су школе све црквене. Државна турска власт има право надзора, и она мора бити извештена о раду црквено-просветних органа патријаршијских. И ако државни просветни надзорник или управник јавне наставе опази или сазна да се предавања врше противно програмима, или да наставници или наставнице немају дипломâ или сведочанстава, јавиће се о томе митрополијама по областима, а у Цариграду преко Министарства Просвете патријаршији и тражиће се исправка или споразум. *Истим путем* ће се саопштити и забрана, или ће се наставници и наставнице без диплома заменити другима.

Тим путем су још у прошлим вековима Грци почели оснивати, и тим су путем они држали и држе данас по Турској многе школе за наставу нижу и средњу, осем једине универзитетске. Школе се те подижу по праву, на основу

повластица које су вери као таквој од старина одобрене и увек признаване. Тога ради су и хришћанске градске и сеоске општине увек црквене или црквено-просветне. Иницијатива за нову школу може поћи или од тих црквено-школских хришћанских општина, или од самих црквених власти, протопопâ, владикâ и митрополитâ. То је до скора био једини извор школама и школовању хришћанском по Турском Царству. Турски државни закон о јавној настави, који има и наредбе о приватним и фондовским школама, издан је тек године 1872, и за њ се још мало и зна по царевини, пошто је издан само на турском језику.[1]

---

[1] Тај турски закон о јавној настави од 1872 године дели све школе у царству на државне и приватне. Државне школе стоје под управом Министарства Просвете, приватне пак *под управом дотичних лица или друштава која су те школе отворила.* Члан 129 тога закона поситније одређује шта су приватне школе. „Приватне су школе — „пише он — оне које у понеким местима отварају поједина друштва, „или отомански, или страни поданици, било да се предавања држе бес-„платно, било да ђаци за њих плаћају. Такве школе подижу се о тро-„шку добротворних завештања.

„За отварање једне приватне школе треба испунити ове прописе:

„а. Учитељи треба да имају сведоџбе било од Министарства Про-„свете, било од месног муарифата (просветне власти);

„б. Да се у тим школама не би држала предавања, противна мо-„ралу и државној политици, оснивачи школа дужни су да поднесу на „одобрење програм о предавању као и све књиге, по којима ће се „предавање вршити — Министарству Просвете, ако је школа у Цари-„граду, а дотичној просветној власти, ако је у унутрашњости. Те ће „власти програм и књиге потврдити и службено допуштење издати.

„Ако се ови прописи не би испунили, допуштење се за приватну „школу не само неће издати, него ће власт такову школу одмах за-„творити.

„Учитељи пак, који ће у таквим школама држати предавања, „дужни су да своје сведоџбе преко оснивача школе потврде код про-„светне власти.“

Имали смо прилике да видимо једно потврђење турске власти за школу отворену на основу овога 129 члана закона о јавној настави. У том се потврђењу читају још ове тачке:

„1. Сем допуштених књига друге не предавати;

„2. Ако би потребало да се једна или више књига другима заме-„ни, ваља их потврдити код власти;

„3. Ако би потребало да се школа премести с једног места на „друго, ваља најпре извадити допуштење од власти за то одређене;

„4. Муариф (просветни надзорник) или ко било од чиновника „треба да присуствује испиту или раздавању награда у школама;

С овим правима, огледаним и признатим, могло се много учинити за православље, јер се православље, као и све остало, диже једино просветом, а убија незнањем и немаром. На употреби ових права према разним народностима које су се налазиле под управом њеном може се најбоље измерити колико је Васељенска Црква показала оданости к својим васељенским дужностима, а колико је грешила посебном грчком искључивошћу, радећи једино у хатар својих сународника оно што је требало радити у хатар свију православних без разлике.

Како је с овим школским и просветним пословима стајало баш у половини XVIII века међу православнима разних народности Балканскога Полуострва имамо записано пером једног врло знатног сведока за сами онај тренутак кад се извршило укидање Пећске и Охридске Цркве, када је, дакле, Цариградска Патријаршија имала пред собом чисто поље, да, задовољена у свима својим захтевима, живо настане на извршењу својих дужности.

Сведок на кога се мислимо позвати није нико други до — последњи Србин који је као патријарх (1763—1765) седео на престолу пећском — Василије (Јовановић Бркић). Прогнат из Пећи да уступи место Грку Калинику, с којим се самосталност Цркве Пећске имала укинути, патријарх

„5. Списак ђака који сврше школу и отпуштају се са сведочанствима ваља да се преда власти;
„6. У течају сваке школске године ваља власти предати списак „ђака који походе школу;
„7. Надзорницима, кад дођу у школу, има се чинити свака помоћ „и почаст;
„8. Управници, осневаоци и учитељи ваља тачно да врше члан „129 закона о настави.“

Ово су наредбе турске, али су оне мало познате, и интриге прозелита грчких и бугарских много сметају да се оне свуда врше. Ипак се, на част властима турским, мора признати да су оне често чиниле своју дужност, вршећи ове законске наредбе без обзира на поменуте интриге. При том овај је поступак у Турској још нов, и људи, па и сами турски чиновници, непрестано више гледају на стари поступак црквене просвете који се од векова практикује. Обилажење цркве у просветним пословима тамо је једнако сумњиво.

Василије је био отпраћен на Кипар, одакле је, после две године, умакао у Црну Гору, где стиже после свршенога укинућа патријаршије. У Црној Гори је провео 1767, 1768 и 1769 до јесени, а тада је с руском експедицијом кнеза Долгорукога, која је провела у Црној Гори неколико недеља, отишао у Италију. Тамо се налазила руска флота, бавећи се плановима о ратовању против Турске с јужне и западне стране. На један низ питања, учињених од руских старешина, патријарх је Василије написао у Ливорну 1771 руски писан мемоар о земљама и народима балканским у колико их је познавао. Посао тај показује познавања доста, и није на срамоту последњему пећском патријарху. Излажући редом шта је знатно у којој балканској области, патријарх Василије хвали грчку општину у Јанини, у Тесалији, за тамо подигнуте *изредне школе*, међу којима се налазила и Богословска Школа, напомињући како на том месту има међу хришћанима много учених људи и богатих трговаца. Говорећи о Грцима, патријарх Василије помиње да их познаје добро, да је ходио и до Азије, да је Архипелаг прошао трипут, и да је на Кипру провео две године. Каже за Грке да имају обичај да себе високо цене и да су поносити; да су у свима пословима умешни и окретни, али да су *према другим народима веома завидљиви.* Налазећи се у земљама родним и богатим, које су свакој трговини приступачне, међу Грцима има много богатих трговаца, а по народу *имају доста школа и учених људи.* Не могући им друго ништа, Турци им изнуђавају трипут јаче данке него другима, али ни то не савлађује њихова високоумља. Немирни су и упорни; веома лакоми на власт и на господство. На језику су слаткоречиви, али истину увек не говоре. Народ је уређен тако, да у њему управо владају епископи и знатнији попови, и као закон се слуша и врши само оно што ти људи у црквама препоруче; осталоме пак ничему не верују. Како у њиховим земљама од освојења није било рата против Турака ни од кога, Грци су потпуно уредили своје односаје према Турцима, и Турци их сматрају за своје најверније поданике. На

свештенике држе много, чине им много, и имају их гомилама, тако да и поједини људи по кућама држе нарочите приватне попове. *Школā међу Грцима има свуда, и они се књизи могу научити кад год и где год хоће. „Што се наших крајева, Бу„гарске и Македоније тиче — настав*ља *патријарх Василије „— Турци свуда забрањују школовање.* Бугари који су ближе „Грцима, тога ради, дају своју децу у грчке школе на шко„ловање где се уче грчки; а од наших шаље ко може на „школовање у Аустрију, и на послетку ми (Срби) и Бугари „управо немамо школа; цркава имамо врло мало, манастира „још мање, а поповима и калуђерима смо веома оскудни. „Некадашње манастирске и црквене земље, не само наше „него и јерусалимске, синајске и светогорске, Турци су све „себи присвојили, оставивши мало нешто око самих манас„тира у којима се налазе калуђери, јербо *нас (Србе) и Бу„гаре Турци нису држали онако као Грке.*“ На послетку може се закључити карактеристика Грка, коју вадимо с разних места поменутога списа, белешком у којој наводи да Грци имају обичај тражити међу великашима турским заштитнике којима нешто на годину плаћају, да би били спокојни, *„а у нашим „крајевима,* напомиње патријарх Василије, *људи тако не чине, „него се још бране оружјем, или беже куд било, ако под„носити не могу“.*[1]

Овде је не може бити боље показан положај, и посведочено је и с каквим су средствима располагали они који су уништили самосталне цркве Охридску и Пећску. По средствима лако је измерити дужности њихове.

Турска је политика у оваким приликама могла наћи рачуна да пристане да се укину самосталне цркве Пећска и Охридска; оне су обе, већ од краја XVII века, биле изложене агитацијама Аустрије, која је онда с те стране главни турски непријатељ била. Турска се политика, према помену-

[1] И. Руварчево издање у Споменику Српске Краљевске Академије X, 43—69. Доситијеве белешке о школовању у Смирни истога су овог времена, и оне само потврђују ову патријархову слику и дају јој више колорита.

тим агитацијама, доиста, више могла наслонити на Грке него на Србе.

Али колико смо с те стране на чисто, побуде којима се руководила Цариградска Црква могу се на два начина замишљати.

Један би начин био просто материјалан, начин уског схватања у грчко-народном или у приватно-грчком смислу: тј. да се патријаршија користи згодним околностима, па да изврши давнашњу жељу за јединством, рачунајући да ће се умножити приходи Велике Цркве; да ће њени службеници боље живети; да ће се њеним васпитаницима отворити шире поље и више мѐстâ за уживање; да ће се, на послетку, грчки језик, грчка просвета, па с тиме и грчка трговина раширити опет и на земље које су им одавно биле затворене.

Други би начин био узвишенији, племенитији, пун старања за православље, за веру, за дужности према Христовим и апостолским наредбама.

По томе другом схватању патријаршија би, по своме положају Васељенске Цркве, видећи да су се код турске власти неколико пута узастопце компромитовали представници Охридске и Пећске Цркве; видећи да неповерење турске власти према њима штети интересе вере, уништава просвету, упропашћује цркве, нагони верне да се хришћанства одричу; видећи да представници Охридске и Пећске Цркве нису у стању бранити ни себе, ни своје подручје; видећи да је, тога ради, у областима тих цркава црквена просвета тако ниско пала, да је и сам опстанак вере пао на једину Божју милост; видећи да се и само православље почиње колебати и попуштати пред непрекидним пропагандисањем Латинске Цркве, која је све мотрила, чекајући згодан тренутак [1]; видећи да су школе и штампарије уништене, да је књига нестало, да су науке изумрле, да никаква завода за

---

[1] Голубински, у својој Историји, стр. 114 напомиње како се у XVII веку зна равно за петорицу архиепископа охридских који су ишли к Папи да с њим воде преговоре о својој вери, или да што од њега изкамче.

богословску наставу нема; видећи да тога ради страдају и грађанска права и да иде назад економско стање народа, трговина, и сви остали начини заслуге и испод оне мере која се у тадашњој Турској још могла остварити; видећи велимо, све то — патријаршија би учинила кораке сједињења, са жељом да и међу Србима и Бугарима, по својим дужностима Васељенске Цркве, створи оно што је тада створила била за Грке и њихову народност, ако не у потпуности, а оно у границама могућности. Нове би владике биле упућене да према словенским народностима чине колико толико оно што су њихови другови и савременици чинили спрам грчких сународника. Не би се превиђало како народ у вери најбоље могу држати владике његове властите народности, који му знају реч, срце и најдубље му осећаје. Да су само у градовима биле отворене словенске школе; да су сваке године младићи упућивани у грчке више богословске школе; да је барем у Цариграду, или онамо где су грчке књиге штампане, отворено штампање ма и најнеопходнијих црквених и школских књига; да је показана воља да се, мало по мало, оснује и виша богословска школа гдегод међу Србима, или онде где би понајзгодније било — тешко да би жалбе биле основане, и мучно и да би их се налазило. То су све оне дужности које је патријаршија примила на се, примивши подручје дотле самосталних цркава.

Одмах за овим прећи ћемо да потражимо којим се путем ударило и какве су последице настале. У томе ће се видети какав је род донело сједињење цркава од 1766—7, пошто смо овде јасно показали шта је оно у истини могло створити, да се само, с најмање добре воље, хтело и марило.

IV.

Као што је напред изложено, Грци су желели јединство црквено у Турском Царству; желели су га, и постигли су га.

Мало час напоменусмо да се то јединство могло желети из побуда материјалних и моралних, из тежње за небеским или за земаљским царством.

Прилика је била лепа, да управни патријаршијски кругови из Фанара стеку правих апостолских заслуга за веру и просвету.

По ономе што је напред наведено, грчки се народ налазио доиста у приликама које су му то потпуно могућним чиниле. Да је патријаршијска управа само хтела, лако јој је било наћи људи, да несрећним приликама подивљале своје словенске једновернике упуте ка благотворној светлости просвете и вере, којој су своје сународнике већ били упутили; да им на ново учине оно што су некада учинили Ћирило и Методије као изасланици цариградски.

Да видимо по самим делима и по старијим и познијим одзивима шта је учињено.

Стање Пећске Цркве поколебало се било одмах још с крајем XVII века, с одласком патријарха Арсенија Црнојевића у Аустрију. Али оно је дотерало до крајњег пада с одласком патријарха Арсенија IV године 1737. И после првог и после другог одласка и исељења, на престо су пећски за заступнике изашиљани грчки епископи, јер се у оновременим мутним приликама само у њима вере имало.

Знаменито је да је за грчког епископа Јанићија III, који је заступао Арсенија IV од 1738 до 1744, забележено како је при свом поласку у Цариград, 1744, покупио из патријаршијске пећске цркве све драгоцености које су се налазиле, и понео их са собом. Црквени стараоци то опазе, потрче за њим, стигну га у Скопљу, и ту му одузму што је био понео.[1] Ово није ништа сметало Јанићију III да после 1760 постане патријарх у Цариграду.

Један од последника његових, Гаврило IV Хроми, Грк који је, такође у томе времену колебања, био постављен на престо пећски, свршио је своју духовничку и првосвештеничку мисију тиме што се *потурчио*. То га једно довољно карактерише.

У каквом су се моралном стању налазили кругови из којих су излазили епископи показује биографија митрополита Леонтија, који се затекао у Србији 1804 и на томе месту остао до пропасти 1813, када је са српским војводама и он отишао у Русију. Тај човек је дошао своме претходнику, митрополиту Методију, те се погодио код њега за момка. Методију се допадне, он га упути како ће да се поучи, најми му чак и некаква Француза да га учи француском језику, и покалуђери га, одликујући га непрестано великом својом наклоношћу. И према овакоме свом добротвору ево како се показао Леонтије. Када пре Кара-Ђорђева устанка беше у Србији завладала дахијска анархија, Леонтије опази да се он сам преко дахијских људи, може протурити за митрополита наместо свога добротвора. Услед тога облаже свога добротвора дахијама, тако да га они једне ноћи удаве. За тим, заиста, он дође на његово место за митрополита београдског, а свој грех је према добротвору сам касније на смрти исповедио.[2]

Па ни овакав чудан начин заузимања највиших црквених места у јерархији није јединствен.

[1] Арх. Н. Дучић, Историја српске православне цркве. Београд, 1894, стр. 189—190.

[2] М. Ђ. Милићевић, Помепик под *Леонтије*.

У самој нашој незнатној литератури бележака о стању народноме у почетку овога века налази се још један пример заузимања митрополитске београдске столице, гори од овога, а записан од човека који се у својим белешкама свагда много бринуо за истину.

„Око године 1807 — пише Вук. Ст. Караџић — дође „у Ршаву некакав грчки свештеник, и потужи се ондашњим „трговцима да нема с чим отићи даље, куд је пошао. Трговци „му одмах скупе нешто новаца и даду; но он, мјесто да „иде куд је казивао да је пошао, отиде у Адакале к Реџепу, „па изнајприје постане код њега пандур, а по том као бу- „љубаша над пандурима, с којима је ишао по Влашкој, те „vојевао, а најпослије као настојник над соли, коју је Ре- „џеп на лађама слао у Босну, те продавао. Кад Реџеп 1813 „пође у Цариград, онда запита тога свештеника шта ће да „му учини што га је служио, а он му одговори да би же- „лио бити у Биограду владика. На то га Реџеп одмах са „својим препорукама оправи у Софију, те га онђе завладиче; „но будући да је у том велики везир (Рушић паша) у Би- „ограду био поставио једнога попа из Ниша, који му је за „вријеме српскога рата Србима писао писма и тумачио, тако „он дође у Србију као митрополит. Овај је, по том, у сво- „јој епархији горе глобио свештенство него што би икакав „Турчин чинио. Кад се у Србији 1815 године опет подигне „буна против Турака, он побјегне од својега стада у Босну, „а оданде преко Сријема и Баната као митрополит * * *, с „драгоцјеним крстом о врату на зеленој пантљици, отиде у „Цариград. Ово је овђе само зато додато, да се боље може „разумјети и оправдати данашње стање свештенства нашега“.[1]

Ова два три примера најбоље показују каквим се правцем упутила нова патријаршијска управа у подручју Пећске Патријаршије. Какве је она утиске произвела и какво је опште мишљење о себи створила само после рада од неколико десетина година, показаће опет поуздано перо Вука Ст. Караџића из друге десетине овога века.

---

[1] Даница. Забавник за годину 1827, стр. 115—116.

„Док је био српски патријар — пише Вук — и по-„стављао Србе митрополите и владике, без сумње су они, „једно што су били од овога народа, а друго што је сваки „знао да ће онђе остати ђе је који био, опет могли штогод „старати се да попови и калуђери што знаду (као што свје-„доче различне — под турском владом — писане књиге), „али су по том грчке владике и митрополити дотле доћерали „свештенство, да је тешко наћи попа који зна *добро чита-„ти!* Они никад не питају зна ли што онај који хоће да се „запопи, него само гледају може ли платити. Али од она-„ких архипастира не може се ничему бољему ни надати, „једно што су они људи од туђега народа и језика, и то од „народа који с народом српским никад није био (нити ласно „може бити) у правоме пријатељству; а друго што и они „сами закупљују своје епархије на годину, па се највише „морају старати да скупе новаца, да изваде главно и доби-„так, да би могли и у напредак закупљивати и подмићивати, „или, ако их други надметну и ишћерају, да могу живити „док се опет таково што нађе; а треће што су они сами „понајвише људи прости (којекаке пропалице, или калуђери „који су на име каквога намастира напросили себи новаца) „а кашто и најрђавији“.[1]

Да се не би чинила једнострана сведочанства из једи-них српских пера, ма да се перу Вука Ст. Караџића тај прекор ни с којим разлогом не може учинити, навешћу и белешку француског дипломата Боа-ле-Конта из године 1834, који је забележио ово: „Под турском владавином владике су „слате из патријаршије, и биле су по правилу Грци, који „нису нимало марили за земљу. Очекујући све од Цариграда, „они су са пашама и кадијама експлоатисали земљу која је „за њих била туђа; у свему су се слагали с осталим чинов-„ницима портиним“.[2]

На тај се начин отпочело вршење онога позива који се могао схватити као апостолски. При прилици која је нудила

[1] Даница за год. 1827, 114—115.

[2] Споменик Српске Краљевске Академије, XXIV, 22.

избор земаљског или небеског царства, ево оваким су путем ударили Грци из Фанара и из патријаршије.

Погрешан њихов избор не само што њима није послужио на част, него је изазвао више других неприлика и пометњи.

Најобразованији, најбогатији народ балкански овим се путем даде у руке разузданим турским феудалним господарима, против којих је и сам турски султан у првој четвртини овога века главну силу царства дигао. Наспрам нових тежњи хришћанских народа за слободом и автономним правима, органи се Велике Цркве затекоше у отвореној супротности, понајвише подржавајући ону самовољну и необуздану турску власт, која се налазила у почетку овога века. Хришћани словенскога племена у северној половини Балканскога Полуострва добише од горе описаних утисака таке мисли о Грцима, да се није могло ни помишљати на какву год заједничку радњу хришћанских народа словенскога и грчкога племена за народно ослобођење, ма да су ту радњу све теорије препоручивале. И ма да је и грчки народ имао врсних синова, који су племенитим духом и без саможивости схватали тежње новога времена за ускрснућем опште-националних права, грчке владике и њихова свита и дворови међу Србима и Бугарима изазвали су општи утисак, да су Грци то исто што и Турци, и да Висока Порта и Велика Црква, под два различита изговора, али подједнако штите рђаву управу и експлоатисање народа у областима Европске Турске.

Ма да је, на прилику, митрополит београдски Леонтије у ствари правилно вршио оно што му је положај доносио; ма да је са својом паством издржао сав рат под Кара-Ђорђем и заједно је с војводама Кара-Ђорђевим отишао 1813 у емиграцију, где га је и смрт (у Кишењеву) застала, — опет су о њему сви оновремени Срби тврдо мислили да је турски човек и да ондашњи рад за народно ослобођење не одобрава. Та жица општега неповерења према Грцима, коју су у новије доба утврдиле поглавито владике и њихови људи,

види се у свима пословима од како се почело радити на ослобођењу, и она је тим пословима много наудила.

Мало пре смо напоменули белешку Вука Ст. Караџића о неслагању Срба и Грка. Он је наводи и у другим својим делима. У књизи о „Правительствующемъ Совѣту“ исти писац помиње с каквим су осећањима примили Срби првога заступника руског Родофиникина, који је по народности био Грк. Утисак је био врло неповољан чим се чуло за њ, због тога што је био Грк. Кара-Ђорђе је писао својим посланицима да Родофиникина никако и не воде „зашто, вели, знате „да ни с овијем Грцима што су међу нама не можемо ни„како на крај да изађемо.“

Истих је мисли био и Кнез Милош. У прву своју депутацију коју је још 1815 послао у Цариград, он је ставио и једнога архимандрита, и с мудрим предвиђањем одмах је још онда заискао од патријаршије да га посвети за владику. То му је патријаршија и учинила. И како је у Кнезу Милошу био онако еминентан политички дар, ни у чијем се држању није видело шта су мислили о Грцима српски политичари из прве три десетине XIX века тако као у мишљењу његовом. Да покажемо потпуно политичку штету коју је пословима хришћанског ослобођења наносила црквена фанарска политика, изнећемо шта је о расположењима Кнеза Милоша и његових савременика спрам Грка забележио фини посматралац, француски дипломат Боа-ле-Конт, који је о овим стварима своје белешке писао 1834 године.

Поменути дипломата бележи како је у почетку грчког устанка од 1821 Ипсиланти „поручио Кнезу Милошу да је „све спремно да Турског Царства не буде више после три „месеца; нека само скочи на оружје, па ће постати Краљ „Србије. Ово су оцењивали у Крагујевцу као дело занесе„њачко. *Покрет словенски, или боље српски, одржао се са„вршено самосталан од грчкога, различан од овога послед„њега и по духу и по току.* Разлика у карактеру и старе „предрасуде довеле су до антипатије одвратност између Срба

„и Грка и немарење једних за друге, *и тога ради је тешко „установити какве год добре односе између ова два народа.*“

Ова су расположења узрок, те се из Србије са суревњивошћу посматрао рад око ослобођења грчког, ма да је то ослобођење дошло током истих потреба које су и српско ослобођење изазвале. Кнез Милош је говорио горе поменутом францусском дипломату да жали *„што Европа води тако мало рачуна о њему, што га тако мало окуражава, а овамо је све „учинила за Грке, које Кнез, међу тим, врло ниско цени.“* [1]

Шта се мислило у то време у Србији о Великој Цркви цариградској, види се из речи Кнеза Милоша, да би по старању Велике Цркве хришћанства у Србији нестало, *да није било малих домаћих цркава* („поточарâ“, рекао је Кнез). А шта су и како мислили Грци о својим једноверцима, Србима и Бугарима, види се по причи, како су се наредби Кнеза Милоша о светковању светог Саве (којом се сад тако добро познато светковање и започело) једино Грци трговци из Београда чинили невешти,[2] докле им и то Кнез Милош није, својим начином, из главе истерао.

Према овакоме стању, природан је свршетак био да се тражила еманципација Србије од Велике Цркве и од њених администратора. Већ у првоме ферману о правима Србије стављено је право да Србија може себи *бирати* епископе. Знајући добро да се све скоро искључиво своди на новац — Кнез Милош је приступио Фанару с отвореним картама; он се погађао, погодио и откупио Србију, ма да је изгледало да то по ферману бити не мора.

Само што је том приликом и великом уму и ненадмашној политичкој увиђавности Кнеза Милоша нешто умакло од погледа, а то је: да је боље и не расправити извесна начелна питања, него их расправљати посебице у корист једног, а на штету осталих делова истога народа. Од постигнуте автокефалности цркве у Србији доиста се користила Србија

---

[1] Српска Краљевска академија, Споменик XXIV, 3 и 13.

[2] М. Ђ. Милићевић Кнез Милош у причама. 243 и 245.

али је знатно штетовао народ српски. За некадашњу Пећску Патријаршију добивена је автокефална црква кнежевине Србије, а остали је народ српски у Турској пуштен на милост и немилост. Нестрпљење да се што пре виде послови у кнежевини у што потпунијем реду оштетило је дубље народне интересе.

Сад се добро види да је на српској црквеној еманципацији ваљало радити у Цариграду самом више него у Београду.

Али ни највећи умови не могу у толикој пророчкој мери да надвисе своје време. А што су српски вођи после Кнеза Милоша са свим сметнули с ума, оно су нашли бугарски вођи, који су почели агитацију за ексархију, и они су у свему тако били добро саветовани, да ни одвајање Бугарске од царства није повело за собом распада раније установљене цркве бугарске, нити је њену област окрњило. И колико се нерадо софијска политика покорава жељама цариградским, владике целе Бугарске радо следују црквеној управи из Цариграда, нити икад страхују да се отуда што не учини против интереса бугарских!

V.

У новом раду патријаршије, који се отпочео после 1766, ваља разликовати два периода, како за грчке тако и за негрчке епархије Велике Цркве. У првоме периоду, који се може продужити до после 1830, иде све по старом. Други је новији, и у њему се осећају неке тежње за бољим и неке поправке, али не за свакога. Та неједнакост поступања према народностима чини да међу паством Велике Цркве избија све оштрије незадовољство.

Главни знаци, по којима се обележава нови период, долазе од напреднијега времена. С тим напреднијим или боље — човечнијим временом долазе захтеви да се у стару зграду унесе што више светлости и човечнијега поступања. Те пак тежње не би ни постале, да им политички покрети у Турској и у Европи нису приготовили земљиште. Поправке и тежње на боље показале су се поглавито у поправљеном положају хришћана, који се створи реформама администрације, управо укидањем феудалног стања које изврши султан Мехмед II од 1826 у напредак. Тим је реформама у Турској мало по мало извршена централизација, и мало по мало су поукидана сва автономна обласна права наслеђена од старине. Цариград је узео све послове у своје руке, а телеграф и регуларна војска с новим усавршеним оружјем довршили су ту знамениту реформу Турске. Танзиматом (управо уставом турским) од 1839, којим се изрече начело равноправности у Турској, и Хатихумајумом од 1856, издатим после Кримскога Рата, та се равноправност још јаче нагласи и утврди.

Од свију хришћанских народа у Турској Грцима су највише користила ова права. Централизација државне власти извршила је повољан утицај и на послове црквене. И они су избављени од обласних утицаја и пренесени са свим у Цариград.

Али је још знатнија промена у грчким пословима извршена стварањем краљевине Грчке. Ново самостално средиште слободе и просвете за народност грчку почело је у брзо и послове патријаршије обртати барем на пут веће просвете, ако не на пут већега либерализма спрам народности.

Најпре ћемо навести чим се одликовао старији период, па ћемо после изнети обележја овога новијега.

У старијем је периоду новац могао још којекако да савлада препреке народности. Описујући како се владичанска места добијају за новце или управо закупљују, Вук Ст. Караџић наводи: „На овај начин, ко да више, може кашто и „Србин, особито који зна грчки, постати владика; али њега „свагда мора скупље стати него Грке“. [1]

И доиста, кад прегледамо епископске и митрополитске спискове пређашњих времена, видимо у њима још по некога Србина. Најзнаменитији је, без сумње, митрополит новопазарски Јанићије, родом из села Тулежа, данашњега колубарског среза Округа Ваљевског. Један његов савременик забележио је да је он провео као владика 47 година. Пошто се зна да је умро 1816 као рашко-призренски митрополит, он се морао завладичити још 1769, на скоро после укинућа Пећске Цркве, али је од 1784 постао митрополит у Новом Пазару, и не зна се где је пре тога као владика био. У то време су у Новом Пазару и у Призрену били засебни митрополити, али кад призренски митрополит Евсевије умре 1789 године, и призренска епархија се повери Јанићију, најпре на привремену управу, а 1807—8 коначно, пошто се грчка управа увек одликовала од домаће управе и тиме, што је умањавала број епископских столица. Митрополит је Јани-

---

[1] Даница 1827, 116.

ћије оставио о себи врло добар спомен, и држећи много година епископије ново-пазарску (рашку) и призренску, које се ни после нису растављале, умро је 1818 године. За њим је на рашко-призренску митрополију дошао опет Србин, дечански постражник Хаџи-Захарија, који је том епархијом управљао све до 1830 године.

Кад је велики везир Хуршид-паша 1813 покорио Србију, с њим се у том војевању нашао и поп-Дина, нишки свештеник, који је из раније код њега био у служби као српски секретар. Кад Турци заузму Београд и затеку празно место дотадашњег митрополита Леонтија, Хуршид-паша одреди за митрополита свога секретара Димитрија или попа-Дину, пошље га о свом трошку у Цариград, „где се одмах „рукоположи по вољи и препоруци сераскера, пак му се врати „у његов пашалук и у своју епархију, и ту остане и пошто „се тај велики везир, његов пријатељ, врати у Битољ“.[1] За овим митрополитом Дионисијем, који је на скоро умро, дошао је онај грчке народности поп и пандур Реџепов, о коме је раније записано.

Српске је народности био и митрополит зворнички Јанићије (родом Херцеговац), који је црквом зворничком управљао од 1804—1807 год. У Сарајеву су још у нашем веку у епископском чину били помоћници митрополитима грчким 1852—55, епископ Антим, син пароха сарајевског Захарије, а за њим и отац му Захарија, под калуђерским именом Софронија. Обојица су умрли у Сарајеву[2].

Кад се добро прогледају ови случаји, може се лако видети да су у њима имали великога утицаја обласни династи турски. „На глас да је умро Хаџи-Захарија, Махмуд-паша „позове прве људе Призренце и рекне им: „Е дајте ми чо„века *кога ћу да пошљем у Цариград да га завладичим;* „*ја нећу Стамболију, а и за вас неће бити добро.* Но они, „памтећи глобу (из времена грчкога устанка), а бојећи се

[1] Српска Краљ. Академије Споменик X, 29, белешке С. Милутиновића и Љуб. Ковачевића.

[2] Белешке архим. Н. Дучића.

„у оном ускомешаном времену да их не снађе још каква „већа беда, одговоре „Немамо човека“. Те тако дође на „епархију рашко-призренску Грк Ананија“.[1] Стари династ призренски Махмуд-паша Ротуловић таким је начином и с те стране суревњиво чувао своју област од сваког додира с цариградским управним круговима. Истим начином су радили и други, где су хтели. Мало више је изложено како су међу 1813—1815 два србијанска митрополита изабрана један од великог везира Хуршид-паше, који је 1813 покорио Србију, а други од адакалског Рецеп-паше.

Кад и у Турској завлада централизација и сва управа из областй пређе у Цариград, те су ствари мало по мало постале немогуће. Са све већим правима која су добијали хришћани у Турској све су већу стварну вредност добијале старе автономне црквене повластице, и турско се мешање у послове црквене свело мало по мало на оно што се у осталим државама видети може. Али сад тек, са уништењем старих предрасуда и традиционалних препрека, ситуција се показала у свој својој чистини.

Светлост XIX века почела је, нарочито с почетком друге му половине, да допире и онамо где се дотле није опажала. И југословенска се племена у Турској почеше будити једно по једно. Сласт народне књиге, жеља народне цркве, поуздање и понос народни опазише се свуда. Бугарин, који је раније на многим местима изгледао да се стиди свога језика народнога, отвори очи, и поче као и остали тражити права своме језику и својој народности. Особите прилике у којима се то југословенско племе налазило учиниле су да се оно најпре дигло против оних охолих и искључивих идеја, којима су из патријаршије Грци истицани као изабрани народ, а грчки језик као једини орган православља за Балканско Полуострво. Бугари су имали најмање одушке, и њима је било одређено да тим путем свету испоље своју народност. Срби

---

[1] П. Срећковић, Владике Фанариоти, стр. 21. Овај утицај автономних областних династа припадаће знатним делом међу узроке који су одржавали и самосталност Охридске и Пећске Цркве.

су у свему овоме покрету стајали раме уз раме с Бугарима, и не слутећи како ће њиховим суделовањем извојеване користи позније бити употребљене против целине племена српскога.

Атинско средиште опет у краљевини Грчкој развијало се у са свим супротном правцу, и почело је одмах да сматра патријаршију као врховну црквену власт своје народности, заборављајући са свим њен светски значај. Што је патријаршија у прошлом веку успела да се користи приликама, те да васпостави власт црквену над свеколиким православљем Балканскога Полуострва, у Атини се примило као сјајно оруђе за јелинизацију. Политика будућности постала је у модерних Атињана задовољство којим су се правиле разне комбинације, у којима многи нису могли да виде ништа друго већ извесно модерно васпостављање Византијског Царства на националној основи. Ако је овоме послу патријаршија раније служила, она је то чинила из извесних материјалних или, да јаснијеречемо, фанарских обзира. Истој тенденцији Атињани су нашли сувременију, примамљивију формулу — формулу узвишеног патриотизма. И како су се стара и нова формула у последицама потпуно подудариле, све је спремљено да се у новим, повољнијим околностима рад живо организује.

Ова два правца нису могла да се не сударе. Границе словенских претензија и границе новога Византијског Царства с националном основом, по идејама XIX века, нису биле истоветне. Бугари се истакоше у овој борби напред, и потражише равноправност наместо грчке искључивости у делокругу Цркве Васељенске; потражише да са свим престане пренебрегавање црквенога и народног словенског језика у цркви и у школи; потражише да се напусти занемаривање Бугара при изборима за виша црквена достојанства; потражише да се епархијама постављају епископи од народности од које им је становништво; потражише да се према томе у Главном Савету (Синоду) Васељенске Цркве места поделе по сразмери епархија или по интересима који имају

да се заступају, према народностима, сразмерно или подједнако. Апеловало се, на послетку, да се заустави клеветање као средство борбе, јер су се Грци против Бугара служили и клеветањем код турске власти да радња на остварењу народних права у Цркви Васељенској није то што се каже, него да припада тежњама политичким Турскоме Царству противним. Ове клевете многу су хришћанску кућу разориле; многе родољубиве очи за навек затвориле.

Борба у овоме правцу, заметена још од првих времена, с крајем прошлога и с почетком овога века, букну у пламен после кримског рата. Након дугих покушаја наравнања, након многих неприлика и страсних трзавица — она се сврши (1870) расцепљењем цркве и садашњом шизмом Ексархије Бугарске. Грци изађоше отворено с идентификовањем Васељенске Цркве са грчком народношћу; не хтедоше да признаду ни праведних захтева бугарских, правећи се да бране јединство црквено, и пустише лом да се до краја изведе, мислећи, може бити, да ће се тако барем остатак спасти неоспорној влади грчкога елемента. [1]

И нова Бугарска Црква, на тај начин одбачена, одбијена, чами и данас без признања матере цркве и без признања другарица својих, осталих цркава. Она је у супротности с канонима, јер није испунила оно што је њима прописано; у супротности је и са самим законом царским који јој је основа, јер не врши ни оно што јој он заповеда. Нити признаје и помиње Патријарха Васељенскога, што је дужна чинити и по царском закону и по канонима, нити узима миро своје из Велике Цркве, што јој такође и закон и канони налажу. Прописне везе међу Бугарском и међу Великом Црквом све су покидане; ни једна се не држи.

---

[1] Један спис из литературе грчко-бугарског спора око грчке и бугарске цркве, штампан у Цариграду 1873, отворено каже да се онда мислило *да ће једино шизма спасти народ грчки од бугаризма и од панславизма.* Каква жалосна обмана и колико су жалосне само досадашње њене последице!!

И да су бар у тој вези Бугарске Цркве сви Словени Турскога Царства, и Срби и Бугари, па нека би све тако и остало!

Али ту почиње невоља којој лека ни помоћи нема.

Као што је управа Васељенске Патријаршије, састављена из самих Грка, заборавила на општи значај вере, па се стала старати једино за Грке, за грчки језик, за грчку школу и просвету, нагонећи остале који Грци нису да се у том правцу образују, тако се Бугарска Ексархија баци у пропаганду бугарску, и буд' је као црква у шизми, стаде за собом, на леп мамац словенскога језика у цркви, мамити све без разлике, и српско и бугарско. И колико су још тврди наши људи у својој вери и у својој свести националној, види се по томе што ни тај ни толики мамац није у Македонији показао нити каквих особитих нити врло сјајних успеха. Од Срба македонских две су трећине пошле за Бугарском Ексархијом, а једна трећина још држи своју праотачку веру, још је верна Великој Цркви, по завету старих својих, и ако Велика Црква ни прстом не миче да ма какву концесију учини народности словенској. Толика тврда вера при тако неодољивим мамцима за цело је за поштовање, али позива и на размишљање о свима питањима која се иначе сматрају као догматична.

И дан дањи Патријаршија се оглушује сваком и најмањем захтеву за задовољење својих верних у националном смислу.

Поиште ли се гдегод, ма и у најзабаченијем селу, служба словенска — Васељенска је Црква не допушта.

С коликом се тесногрудошћу у том погледу поступа, сведок је најречитији српска црква у Скопљу, где је пре четири године словенски језик из цркве избачен и грчким замењен, ма да у том граду нема но три четири куће грчке. Пре неколико година митрополит је призренски Мелентије отео од Срба цркву св. Спаса у Призрену да је уступи Румунима, опет тога ради што се они грчким језиком служе!

Поиште ли се гдегод школа српска — првосвештеници се патријаршијски оглушују и не чине своје дужности.

Потражи ли се да и од Срба ко стане у ред достојанственика црквених, те да онде, међу првима, племе своје заступити може — истичу се препреке највеће.

А од свега је гора и све је надмашила стална небрига грчких владика да подижу просвећен и спреман подмладак.

Од како су црква и просвета наших суплеменика у Турском Царству под управом грчких владика, лако би се писменост српска у тим крајевима и истребила, лако би са свим нестало просвећених људи међу нашим суплеменицима, да је стајало само до владика грчких. Кад не бисмо хтели да се покажемо неумерени у сумњичењу, могли бисмо чак рећи да су они то хтели и да су на то навлаш тежили.

Не зна се да се који владика грчки сетио да у својој епархији помогне коме школовати се не само у српским, него и у царско-турским и грчким школама. Ово последње се нарочито избегавало. Ево за то и доказа.

Одмах с почетком бољих дана у Турској подигнута је 1845 на острву Халки у околини Цариграда Богословска Школа патријаршијска, која се издржава трошком патријаршијских епархија. Тога ради је свакоме епископу остављено право да у ту школу може при сваком примању питомаца послати по једнога питомца из своје епархије, а двојицу, ако би где упражњених места било. Данас је педесет година од како је установљена та школа, и за то пола века не зна се да је који епископ из епархија словенских (а било их је толико) послао кога Србина у школу на Халки, да се за више црквене службе изобрази. Тога ради се Србâ никако не налази у вишим чиновима црквеним, или су врло ретки, са спремом недовољном.

А знајући ово, да данас одете коме од патријаршијских људи, па да му напоменете како би требало да се у више духовне чинове па и за епископе по српским епархијама постављају Срби — добићете одговор: како би то Велика Црква врло радо учинила, ако сте јој у стању предложити кандидате који

су: а) турски поданици; б) који знају турски; в) који су образовани у грчкој Богословској Школи. Ако таких кандидата нема, природно је да се упућује питање онима којима је и по Божјим и по црквеним законима дужност била да се о васпитању својих млађих старају.

Свако је друго објашњавање овде излишно, јер је игра јасна. И може ли се раду грчких владика у последњим деценијама наћи оштрија критика од оне што се овим немилостивим фактима изриче?

VI.

Али и данас још није касно да се поправи и оно што је пређе покварено.

И данас још могло би се учинити да се бугарска шизма прекрати, да се вајкадашња добра слога православних опет васпостави на Балканском Полуострву.

Политика се умешала, па је у своју корист употребила погрешке у цркви. Довољно је да се погрешке из цркве уклоне, па да се све у свој ред поврати.

У Васељенској Патријаршији у Цариграду треба да се одлуче да пођу бољим путем. Онде треба да увиде да је расцеп у цркви произашао из погрешака њихових, и само из тога. И расцепа не само неће нестати пре него што би се погрешке поправиле, него ће он, с даљим трајањем погрешака, само већма пуцати и ширити се.

У Васељенској Патријаршији треба да се једном сазна да *Васељенски* не значи *грчки*; да су друго дужности патриотичних друштава народности грчке, а друго дужности Васељенске Патријаршије.

Дужност је патријаршије да је према свима својим верним, без обзира на народност, увек једнака. Патријаршија није само грчка, да се једино за потребе грчке народности брине. Искључивост грчка у патријаршији је проста злоупотреба.

Бугарски су агитатори зато и извукли толике користи,

што је војна против поменуте грчке искључивости сама собом била оправдана.

Али нека сутра патријаршија обрне слободним и правилним путем националне потпуне равноправности у својој управи; нека постане оно што је њен задатак и што није требало никада ни да превиђа: па ће се видети како ће се на ново заблистати потамнела светлост Велике Цркве, и како ће створ агитација бугарских сам собом пасти.

Зашто, на прилику, патријаршија не би настала да према самим Бугарима чини оно што чини Бугарска Ексархија? Зашто патријаршија у бугарским епархијама не допусти језик словенски; зашто *она* у тим епархијама не постави епископе од бугарске народности; зашто *она* не помишља да у свој синод позове и бугарских заступника; зашто се *она* не брине о просвети народној у епархијама бугарским, и зашто снагом својих традиција и својих повластица *она* не заштити школовање на народном језику бугарском? Би ли, према таком понашању патријаршије, могли опстати бугарски ексархијски епископи изван Бугарске у подручју Царства Турскога? Зашто патријаршија заборавља да се везе тако тврде, као што су везе религиозне, не могу кидати нити лако, нити из буди каквих разлога? Не сме се сметнути с ума у патријаршији, да народ није узалуд одступио од Велике Цркве, нити узалуд приступио Бугарској Ексархији. И он би се, без великих тегоба, вратио матери цркви, чим би она уклонила узроке који су га пређе од ње одбијали и одбили. И нису само Бугари који су зато Велику Цркву напустили, већ су уз Бугаре били пошли, па и данас су и толики Срби. Нису ли данашњи наши окрузи Нишки и Пиротски били под Ексархијом све до ослобођења нашега, и нисмо ли их ми Срби с ослобођењем самим, простим фактом да су задовољене њихове народне црквено-просветне потребе, повратили из бугарске шизме у крило Цркви Православној? Није ли све то извршено са знањем и благословом Велике Цркве? Је ли ко тада сузу пустио за бугарским владикама; мисли ли ко данас о њима?

Што је било у тим окрузима садашње Краљевине, може, ако Васељенска Црква хоће, бити у целој Македонији и по свима областима Европске Турске. До Велике је Цркве да начини бугарског ексарха излишним. Да још јасније кажемо, пред њом је сад да бира: или ће Ексарха да начини излишним, или ће да чека да она сама постане излишна.

Пред њом су данас Срби и Румуни што се још налазе у областима Европске Турске.

Зашто с њима не почне правилније и либералније поступање?

Захтеви православних Срба у Турској своде се на неколике тачке.

Православни Срби били би задовољни:

а. Да се по областима Европске Турске допусти по црквама служба на словенском језику где би год то желела већина становништва.

б. Да патријаршијске духовне власти, по својим повластицама, узму у заштиту српске народне школе и просветне заводе, где их год сада има, или где би год општине желеле да се подигну, те да за српско-народну просвету у опште изврши оно што је извршено и што се врши за грчко-народну просвету;

в. Да живо настане да се накнаде хотимичне погрешке прошлости, и да се одмах почне васпитавати потребан број младића у Богословској Школи патријаршијској, како би се црквене службе по народу српском заузеле људима исте народности, и како би се толики запуштени манастири подигли.

г. Да се за сад барем двема епархијама српским посвете епископи српске народности.

Шта смета да патријаршија то исто призна и Румунима у Турској? Њихов језик није ни грчки ни словенски, него романски. Што му се не би допустило да и он своја права ужива онде где би општине биле искључиво румунске, или с апсолутном већином румунских становника?

У данашње време главна ствар остаје да на коме било Васељенска Патријаршија делима и поступцима покаже да

мења свој досадашњи искључиво грчки правац, да једанпут полази правилним путем — путем општим, васељенским, за све народе равноправним, путем истинитог служења вери и просвети верних својих, по језику и по потребама њиховим.

Ево јој Срба и Румуна, па нека то на њима покаже.

И онога часа, кад се то сазна — престаје узрок који је подигао Бугарску Ексархију, губи вредност главно средство, којим је она своје досадашње успехе постигла. Онога часа међу словенским становништвом Европске Турске расту сада покисла крила привржевицима Велике Цркве. С тим средством у рукама, кад Велика Црква скине заблуду у којој се сада налази, кад се покаже у истинитој светлости своје васељенске одредбе, њени ће верни брзо бити готови са шизмом, она ће плинути и растопити се као снег на топлом пролетњем сунцу.

То је пут једини истинит и једини прави, којим се поуздано и без сваке сумње може повратити ево већ четврт века поремећени ред православне цркве на Балканском Полуострву. Тим јединим путем може престати немили појав, по коме се у Европској Турској у једном истом месту и у једној истој епархији православној, виде данас по два епископа, један законити а други шизматички, и онај први с мањином, а овај други с већином пастве, ма да је паства једне исте вере и често и једне исте народности.

Тим ће путем, самим природним током ствари, уз незнатан труд, ишчезнути и изгубити разлог опстанка бугарске епархије изван кнежевине Бугарске, а црква у кнежевини вратиће се сама покорности према Васељенској Цркви и напустиће сама шизму, у којој се сада држи неодољивим мамцем народносне пропаганде у бугарску корист, која се све једнако, на штету слоге православних хришћана, подржава и плаћа из Кнежевине. Бугари чине оно исто што су од Грка научили; они се истом грчком тактиком служе за своје бугарске потребе. Време је да се у Великој Цркви узму у заштиту општи хришћански интереси православних без обзира на народности.

Зар оваки резултати нису довољно намамљиви; зар служба истини и правоме позиву није довољно снажна према срцима и умовима нашега времена; зар се на врху Цркве Васељенске не може да нађе толико крепости и толико оданости узвишеноме апостолском позиву вере — да би се човек нашао који ће да прегне да избави Цркву Васељенску из ноката једне безобзирне народносне пропаганде, и да тиме рогове сабије и путове пресече оној другој, која своју корист баш из ове погрешке извлачи?

VII.

На послетку да управимо неколико завршетних речи самоме новом патријарху, Његовој Светости г. Антиму VII.

Није мала ствар у човечанском животу, кад путовима судбине једноме духовнику падне у део велики и свети позив да послужи цркви и православљу као поглавар Цркве Васељенске.

У великоме низу покојника који су течајем векова то место заузимали, мало их је, који су се истакли изнад осталих, који су од обичних духовника постали истинити светитељи и узорници свога чина.

Али у ништавилу овога света, само такав живот вреди; само се такав живот изнад осталих истиче.

Ми знамо да је данас патријархова воља, патријархова енергија силно спутана једностраним и тесним мислима фанарских саветника. Они су она средина што у Васељенској Патријаршији представља искључивост једне народности и тиме буди исте прохтеве у свакој православној народности Балканског Полуострва.

Али Цркву Васељенску не представљају ти саветници, изабрани из једног истог града и из једне исте народности; Цркву Васељенску представља патријарх. Он је пред историјом одговоран за њене неприлике и недаће. А њему припада и заслуга за свако добро, којим би се црква узвисила и синула пред вернима својим и пред светом.

Црква је Православна у Европској Турској растурена, расцепљена, понижена, изложена подсмеху и порузи. Немо-

гућном програму стварања нове националне подлоге за васпостављање Византијског Царства жртвују се реалне дужности Васељенске Цркве. Тој се чудној заблуди за љубав ломи, разбија вера; а до њеног остварења — као што је познато — или ће се доћи или неће. Патријарх је у ствари више играчка у рукама политичких планова, него што је орган цркве коју има да послужи.

Ако је истина оно што је у почетку (под I) назначено о сукобу међу појединим патријарсима и људима на које су, као на главне саветнике, упућени били — и досадашњи су патријарси, више или мање, осећали горе поменути природни несклад у схватању својих дужности. И у њих је, како се говори, било тренутака кад су се колебали, да ли да прегну путем који је прописивала савест православног првосвештеника, или путем који је препоручивало уже схватање једне националне пропаганде. Говори се да су пред овим сукобом неки и клонули. И ако је тако — слабост је њихова за осуду.

Његова Светост Антим VII је нов. Он први пут прима на се велико бреме одговорности за цркву православну свега света.

Довољно је да му кажемо да се оних истих дана кад он почиње свој узвишени рад, славио и *двадесет-петогодишњи помен* оне исте Бугарске Ексархије, која је могла и не постати, да се пре двадесет и пет година у Патријаршији Васељенској имало више трпљивости, више предвиђања, а мање искључивости.

С тим напоменама ми Његовој Светости посвећујемо ове листиће. Нека би га свевишња милост умудрила да нађе снаге, те да цркву православну на Балканском Полуострву управи путем спасења, а не путем пропасти. На досадашњем је путу само — пропаст; спасење је пак само — на путу новом, на путу широке, васељенске трпљивости.